

bányamezőket, melyeket fenntartani képtelen, elgátolja. Így annak ellenére, hogy kisebb a fenntartott bányafolyosók hossza, az ácsolatok erősen töredezettek, egy helyen tűz ütötte fel a fejét, szerencsére a vízvezetékek rendben vannak, – írja Illés – s így különösebb bajtól nem kell tartani. Az addigi kárt Illés 100 ezer koronára becsülte, de hozzáfűzte, hogy e kár napról-napra rohamosan nő, ha a munka nem kezdődik meg. A bánya rendbehozatala 18–20 napot fog igénybe venni, persze ha a sztrájk tovább tart, a feltárt terület nagy részét a bánya el fogja veszíteni.

De rámutatott Illés szakvéleményében arra is, hogy a bányának szénszállítási kötelezettségei vannak, melyek csak az esetben teljesíthetők, ha a sztrájk sürgősen véget ér.

Végül szólt arról, hogy a bányaigazgatóságot egyesek azzal gyanúsítják, hogy feltárt bányamezőket, – mint mondták – „eltemetett”, vagyis otthagytak. Illés ezt „laikus számárságnak” mondta, annak ellenére, hogy 3 vájár vállalkozott is rá, hogy tud ilyen bányamezőket mutatni. A vájárok összesen két ilyen bányamezőt jelöltek meg, melyek közül az egyiket szabályos tűzpillérnek kellett visszahagyni, mintegy 80 000 mázsa szénmennyeségben, amit azonban később a tűz elmúltával le lehetett fejteni. A második visszahagyott pillért egy feltérésben mutatták meg neki, ahol azt a légjárás biztosítása miatt kellett egyelőre érintetlenül visszahagyni.

(Folytatjuk)

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bóna István: Cundpald fecit. A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon

127 Bóna István: Cundpald fecit. A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon

1879-ben Petőháza és Fertőendréd között (Győr-Sopron m., kapuvári járás), az Ikva mellett akkoriban létesített petőházi cukorgyár építéskor kisméretű aranyozott kelyhet találtak. A lelet a gyár igazgatójához, Carstanjen Gusztávhoz került, aki azt 1881-ben a tudós soproni műgyűjtőnek Paúr Ivánnak ajándékozta. A kehelyről a hazai tudományos élet csak három évvel később, 1884-ben szerzett tudomást, amikor azt Paúr, mint gyűjteményének legértékesebb darabját, kiállította a budapesti magyar történelmi ötvösmű kiállításon. A kiállítás katalógusa felületes vizsgálatra valló rövid néhány sorban, több technikai és epigrafikai tévedéssel tájékoztat a kehelyről, amelynek 3 cm-es kis vázrajzát is hozta. Lelőhely megjelenése: „Ikvatorok”, kormeghatározása: 7–8. század.¹⁽⁷²⁾

Egy évvel később, 1885-ben Paúr gyűjteményét a soproni múzeumnak ajándékozta,²⁽⁷³⁾ a kehely azonban – mint megannyi más híres lelet – nem szerepel sem a Paúr-gyűjtemény nyomtatott leíró lajstromában, sem a soproni múzeum leltárkönyvében. Emiatt a leletre vonatkozó, közel egykorú, hivatalos leltári adatoknak, feljegyzéseknek híjával vagyunk.

Első tudományos feldolgozása azonban nem váratott sokáig magára. Paúr halála miatt erre a feladatra Bella Lajos (akkoriban soproni tanár) vállalkozott 1890-ben³⁽⁷⁴⁾ és 1892-ben⁴⁽⁷⁵⁾ közzétett, nagyjából azonos szövegű, természetes nagyságú fényképpel kísért tanulmányaiban. Bella a kehelyről gondos, csak néhány részletében idejét múlt technikai leírást adott. Első ízben elemezte a petőházi Cundpald és a kremsmünsteri Tassilo kelyhek közti formai rokonságot, foglalkozott a kelyhet díszítő „karoling” szalagornamentika kapcsolataival is. A két kelyhet azonos salzburgi vagy passauai műhely alkotásának

tartotta, amit a nodusra vésett „német” név néhány egykorú rokonának felsorolásával is alátámasztott.

A kehely előkerülésére egyedül Bellára vagyunk utalva. Tőle származik az a közlés, hogy „alighanem sírban lelték és azon hittérítők egyikétől eredhet, a kik hazánk nyugoti szélét még az avarok uralma korában kezdték Németország felől a kereszténység számára megtéríteni”.

Bella közleménye valamennyi későbbi közlés egyetlen alapja. Annál meglepőbb, hogy 1895-ben, amikor a leletről még egyszer írt a helyi újság [128](#)hasábjain⁵⁽⁷⁶⁾ arról mint „Endréden talált aranylemezes kehely a Karolingok korából” emlékezik meg. Mivel azonban Petőháza Fertőendréd egyik majorjából alakult ki,⁶⁽⁷⁷⁾ maga a lelőhely pedig a két egymástól néhány száz méter távolságban levő falu *között* fekszik, az új lelőhely megjelölésnek nem tulajdoníthatunk olyan jelentőséget, hogy miatta a régít meg kellene változtatnunk.

A petőházi kehely nemzetközi megismertetése Hampel József érdeme. Már 1894-ben két jelentős munkában foglalkozott vele. Első alkalommal⁷⁽⁷⁸⁾ még mint „ikvatoroki” kelyhet tárgyalja, amely „valamely utazó egyházi férfiúé lehetett”. Ifj. Storno Fernc másolatában először mutatja be felirata többé-kevésbé hű rajzát. Hampel szerint az ötvös bevéssett neve „Cundpaldus”(?) régi germán név, amely a formai tekintetben is legközelebbi rokona a Tassilo-kehely környezetére utal, tehát a petőházi kehely szerinte is vagy Salzburgban vagy Passauban készült. Egykorú párhuzamai közül Hampel említi először Szt. Ludger werdeni „utazó kelyhét” (készült 788-ban), amelyet nyulánkabb alakja alapján korábbi típusnak vélt, mint a két bajor kelyhet. A petőházi kehely „századokon át unalomig ismételt” szalagfonat díszét Hampel már helyesen meroving-korinak tartja, de csak hazai avar temetőkből említi néhány párhuzamát. Ugyanabban az évben megjelent nagy monográfiájához⁸⁽⁷⁹⁾ Bellától valószínűleg részletesebb tájékoztatást kapott. Erre utal a Petőháza lelőhely használata és az a megjegyzése, hogy korábban hibásan „ikvatorokinak” nevezték, másrészt táblaszövege, amely határozottan sírletről szól. Leírásában egyébként Bella adatait követi, annak érnyeivel és tévedéseivel együtt. Ez a szöveg és a Bella nyomán közölt természetes nagyságú fénykép került át szóról szóra munkája német nyelvű kiadásába.⁹⁽⁸⁰⁾

Hampel gyűjteményes művének két kiadása között látott napvilágot Pulszky Ferenc összefoglalása,¹⁰⁽⁸¹⁾ amely szintén közli a kehely már többször bemutatott fényképét és több téves adat kíséretében 9. századi karoling-kori, német műnek véli.

A kalocsai székesegyházban 1907–1912 között végzett ásatás vezetője Foerk Ernő gazdagította legközelebb új szemponttal a petőházi kehely vizsgálatát.¹¹⁽⁸²⁾ Foerk a Szent István alapította székesegyház hajójában ugyanis egy püspök kőláda sírjában kisméretű ezüst sírkelyhet talált, – hasonló jellegűt ahhoz a réz kehelyhez, amelyet 1869-ben az apsziszon kívül Henszlmann szintén sírban lelt. Mindkét kalocsai kehely ún. sírkehely, amilyent – mint Foerk írja – „a XII. század kezdetéig a magasabb papi személyek sírjába adni szoktak”.

A kisméretű réz (9,6 cm) és ezüst (8,5 cm) sírkelyhek mind méretüket, mind anyagukat és egyszerű kivitelüket tekintve hazánkban az első időben is közel álló leletek voltak a Cundpald-kehelyhez. Foerk, aki – a püspöksír kormeghatározásra alkalmasabb pásztorbotját, gyűrűjét és patenáját figyelmen kívül hagyva – a kalocsai kehely formai párhuzamai alapján akarta bebizonyítani, hogy az általa feltárt sírban az első kalocsai érsek Aserik (†1034 körül) [130](#)reliquiáira bukkant, nem is mellőzte azt a lehetőséget, hogy a petőházi „Cundbald-kehely” szintén „sírkehely” lehetett. Egy összehasonlító táblán, amelyen a petőházi kehely fénykép nyomán készült rajzát adja, a kalocsai kelyhet az általa 8. századnak tartott Cundpald és Poppo trieri érsek (†1047) kelyhe közé igyekezett tipológiaiilag beilleszteni. Noha a kalocsai érseksír

leleteinek kormeghatározását nem látom teljesen lezártak, kétségtelenül helyes Gerevich Tibor megállapítása,¹²⁽⁸³⁾ hogy mindkét kalocsai kehely lényegesen későbbi Aserik koránál – Foerk elgondolása a petőházi kehely „sírkehely” voltáról mégis új szempontnak számít.

129A Cundpald kehely restaurálás után. Adárjon Attila felvétele

A későbbi hazai vélemények közül legjelentősebb Gerevich Tiboré, aki a petőházi sírlelet kelyhét a frank uralom emlékének tartotta, készülését a VIII. századra tette, leírásában pedig elsőként helyesbíti Bella és Hampel „aranylemezzel bevont” díszítését aranyozottra.¹³⁽⁸⁴⁾ Gerevich, aki nyilván eredetiben is tanulmányozta a kelyhet, új fényképfelvételt közölt róla.

Több ízben megemlékezett a kehelyről Csatkai Endre is,¹⁴⁽⁸⁵⁾ a Gerevichnél szereplő fénykép nagyobb méretű közlésével. Szerinte 800 körül készülhetett, aranyozott réz és a 9. században került földbe. Utoljára Radnóti Aladár mutatta be a kelyhet, amelyet 9. századnak tart. Sajnálkozva állapítja meg, hogy közelebbi lelőköörülményei nem ismertek.¹⁵⁽⁸⁶⁾

A külföldi kutatók kivétel nélkül a Tassilo-kehellyel kapcsolatban említik vagy tárgyalják kelyhünket. Eredetiben egyikük sem látta, egyetlen és kizárólagos forrásuk Hampel német nyelvű leírása, továbbá az ugyanott közölt, restaurálatlan, megtisztítatlan állapotban készült fénykép.

A sort, tudtommal, E. H. Zimmermann nyitja meg.¹⁶⁽⁸⁷⁾ Az „ödenburgi múzeum kelyhének” széles kuppáját, gyöngysordízes nyakgyűrűjét, egy tagból álló nodusát és talpát a kremsmünsteri kehely legközelebbi párhuzamaként említi. J. Braun¹⁷⁽⁸⁸⁾ lényegében ugyanezt ismétli, Hampel leírásának részletesebb átvételével. Nem mondható egészen következetesnek, amikor a kelyhet „fast schmucklos”-nak írja néhány sorral díszítésének, a „Flechtwerk”-nek tárgyalása előtt.

O. Falke „karoling kelyhek” néven foglalta össze a 8–10. századból ránkmaradt nyugat-európai kelyheket.¹⁸⁽⁸⁹⁾ Az öt fül nélküli példány között utolsónak említi az „Ödenburg mellett egy sírból” előkerült darabunkat. Csészéjét a Gozelin-, alsó részét a Tassilo-kehellyel párhuzamosítja és az utóbbival egykorúnak tartja (nála: 800 körüli). Említi még „germán” szalagornamentikáját, végül állítólagos rokonságát az Adalvard skarai püspök (†1073) sírjában talált kehellyel.

Legrészletesebben G. Haseloff tárgyalta kelyhünket,¹⁹⁽⁹⁰⁾ aki a Tassilo-kehely monográfikus feldolgozásában a Hampelnél közölt fénykép reprodukcióját is ¹³¹hozza. Haseloff is azzal kezdi, hogy a Tassilo-kehely a legközelebbi rokona a „Petőháza bei Ödenburg”-i sírlelet kelyhe. Bár a fele amannak, alakjára nézve mégis teljesen azonos („entspricht diesem aber in der Form vollstaendig”). Ezt a hasonlatosságot az egy tagból készített talp és nodus, a cuppa és nodus közt alkalmazott gyöngyözött korong okozza. Hampel nyomán kelyhünket egykor aranylemezzel bevontnak írja, amely már csak nyomokban lenne meg. Elsőnek veti össze kelyhünk, szerinte nehézkes jellegű, szalagornamentikáját a Tassilo-kehely elegáns, könnyed szalagmintáival. Végző konklúziójában fontos szerepet juttat kelyhünknek. A Tassilo-kehelyhez fűződő kétségtelen formai és technikai (?) rokonsága alapján ugyanis azonos korúnak tartja őket. A petőházi kehely keletkezési helye – már csak felirata alapján is – Dél-Németország. A Tassilo-kehely évtizedek óta vitatott keletkezési helye szempontjából tehát a petőházi kehely a legsúlyosabb érv kontinentális eredete mellett.

Bella Lajos, a Cundpald kehely első tudományos ismeretetője

Stare Vrlike-n talált érdekes 8. századi nyugati füstölőedénnyel kapcsolatban *Ks. Vinski–Gasparini* említi kelyhünket²⁰⁽⁹¹⁾ az ismert 8–9. századi kelyhek sorában. Végül az Adorján Attila által mesterien restaurált kehelyről kapott új felvételt először egy bajor egyházművészeti kiállításon mutatták be. Rövid, Sopronból kapott új adatokra támaszkodó szöveg foglalkozott a lelőhellyel, lelőköörülményekkel és a kehely leírásával. Hangsúlyozták a Tassilo-kehelyhez fűződő rokonságot.²¹⁽⁹²⁾

132A kutatástörténet rövid áttekintéséből kitűnik, hogy a kehely technikai vizsgálatával Bella óta behatóbban senki sem foglalkozott. A kutatók nagy része a nem pontos leírásra és a rossz fényképre volt utalva. Ezen, sőt magán az eredeti darabon, az 1959. évi restaurálás előtt a díszítések egy része pl. a cuppa szalagkerete alatti fonott háromszögek egyáltalában nem látszottak, mivel az aranyozással együtt zöldrozsa takarta. A megtisztítatlan felületen több technikai részletet sem lehetett észlelni, a felirat is alig kibetűzhető.

Az eddigi kutatás kelyhünkkel kapcsolatban úgyszólván egyedül csak a Tassilo-kehelyhez fűződő formai rokonságát hangsúlyozta. A Cundpald-kehely feliratában, formájában, díszítésében és lelőhelyében rejlő, önálló, régészeti epigrafikai, művészettörténeti és történeti következtetések levonásával – néhány sejtésszerű gondolat felvetésén túl – adós maradt.

Névvel, felirattal ellátott koraközépkori nyugati kehely mindössze 4–5 maradt ránk eredetiben. Nem lesz tehát talán érdektelen a petőházi kehely saját jelentőségéhez mérten behatóbb vizsgálat alá vennünk.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bóna István: Cundpald fecit. A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon / A kehely

A kehely

A petőházi kehely, mint a nyugati egyházi kehelyek általában, formailag három részre tagolódik. Fő része a szokatlanul nagyméretű csésze (cuppa), ez alatt helyezkedik el a fogást megkönnyítő dudor (nodus), amely lefelé kiszélesedő tölcészerű talpon (pes) nyugszik. Technikai alkotórészei azonban – az általános középkori gyakorlattól eltérően – nem azonosak formai részeivel. Külön darab a cuppa, egyetlen darab a láb és a nodus, míg a két rész közötti kapcsolatot külön közgyűrű biztosítja, helyesebben takarja.

A kehely teljes magassága csak nehezen mérhető, mivel a nodus belsejében a cuppa csapolása kilazult s emiatt a csésze kissé ferdén áll, mozog. Eredeti magassága 11,8 cm.

A cuppa. Vörösrézről kalapált mély csésze. Oldalán oxidálódott és kimállott részeiből megállapítható, hogy a csésze öblösödése a felhúzás alkalmával túlságosan elvékonyodott, vastagsága több helyen nem éri el a 0,5 mm-t sem. A földben ezek a leginkább elvékonyított részek oxidálódtak át és pusztultak el. A csésze legvastagabb része a perem, a rézlemez átmérője itt 1,9–2 mm között váltakozik, tehát nem teljesen egyenletes. Hasonlóképpen vastagabb a csésze alja is, amely az alsó hajlat 1,2 mm-es vastagságától a legaljáig ismét 2 mm-re szélesedik. A méretek arra mutatnak, hogy egy eredetileg mintegy 2 mm-es rézlemezről kalapálták ki a kívánt alakot. A csésze peremét egyenesre reszelték.

A cuppa külső magassága 6,1 cm, belső mélysége 5,9 cm. A kissé derfomálódott csésze külső átmérői 8,85–9,10 cm közt váltakoznak.

A nyakgyűrű 3,3 cm átmérőjű, mintegy 3 cm magas öntött bronz karika, amelyet 21 enyhén domborodó gömbszeletből képzett gyöngysorminta díszít. Jelenleg lassan körbe forgatható.

A nodus és a talp. A nodust és a talpat egyetlen rézlemezről domborították. Ugyanabból a lemezből készült, mint a csésze, de mivel korántsem volt olyan mérvű nyújtásnak kitéve, sokkal masszívabb. A talp szélén a lemez megőrizte eredeti 1,9–2 mm-es vastagságát, de alighanem hasonló a helyzet a nodus tetején is. A talp és nodus együttes magassága 5,5 cm, a kissé ovális talp átmérői: 7,05–7,30 cm.

Mind a csésze, mind a talpra még az összeállítás előtt vésték rá a díszítést. A minták keretét először vékonyan bekarcolták, a háromszögletes szalagdíszeket keretező alapháromszögeket előre rajzolták. Utána következett a minták, **133**erősen közepes tehetségre valló, egyszerű bevésése. Gyakorlatlan kézre vall az is, hogy a csészén és talpon egymással szemben alkalmazott háromszöges mintákat sem sikerült teljesen összehangolni.

A kehely eredetileg valószínűleg csak a peremén és a talp szegélyén akarták szalagfonat mintákkal díszíteni. Felül 12, alul 11 mm széles sávban, 4–4 nem teljesen egyformán hosszú négyszögbe komponálták bele a szalagdíszet, felül 4, alul 3 szalagból fonott mintát. A háromszöges szalagdíszek csak ezután kerültek az egyes szalagmezőket elválasztó díszíttelen sávok közép-tengelyébe. – Feltehető, hogy a háromszöges minták eredetileg nem szerepeltek a tervezett díszítőminták közt. A túl egyszerűnek tűnő kehely sebtében

egészítették ki a szabványos szalagfonatoktól eltérő egyéni mintákkal. Rajzuk vékonyabb, óvatosabb; vonalvezetésük bizonytalanabb – nincs kizárva, hogy más kéz munkái, mint a szalagdíszek. Végül az összeállítás előtt került sor a felirat erőteljes bevésésére a nodus legnagyobb kiöblösödésén.

Kremsmünster. Tassilo-kehely

Ezután következett a kehely összeszerelése. A cuppa aljára mintegy $1,2 \text{ cm}^2$ -es négyszögben 4 db 5–6 mm hosszú és 3 mm-es kerek átmetszetű nitszöget forrasztottak. A nodus tetejét a szögeknek megfelelő négy helyen kilyukasztották. Majd a cuppa aljából kiálló szögek körül elhelyezték a közgyűrűt, a szögeket átbújtatták a nodus négy, kissé tágra sikerült szöglyukján (ezért lötyög a cuppa) és a nitek fejét megkísérelték elkalapálni. Ez azonban a 134félgömbalakú, szűk nodus belsejében nehéz munka volt s valószínűleg eredetileg sem igyekeztek befejezni. Az összeerősítést ugyanis végül úgy oldották meg, hogy a nodusba olvasztott ólmot öntöttek, amelynek – reményük szerint – a szögeket és elkalapált fejüket körülfoltyva, szilárdan össze kellett volna fognia a kehely három részét. Az ólom massa azonban idővel (lehet, hogy már csak a földben) oxidálódott és meglazult. Ma épp úgy, mint Bella idején, türelemmel

megforgatható – amikor is előtűnik az összeszerelés módját eláruló négy nitfej lenyomata, sőt maguk a nitek is láthatók – ki azonban nem vehető.

Az így elkészített kelyhet gondos tűzaranyozással futtatták be. Aranybevonat fedi a cuppa vízszintes peremét, külsejét, különösen vastagon a belsejét, a közgyűrű látható részét, a nodus-talpat, sőt vékonyan még a talp belsejét is. A vastag arany befutás leborította s mind a mai napig elfedi a réz megmunkálásának nyomait. Hogy az aranyozás az összeállítás után történt, azt világosan látjuk, ha a kilazult nyakgyűrű alá nézünk, ahol sem a nodus tetején, sem a gyűrű belső részein nincs aranyozás, – határa mindenütt a látható felülettel esik egybe.²²⁽⁹³⁾

Az aranyozás, mint a restauráláskor kiderült, keveset szenvedett. Az oxidált részekről eltekintve, csak a noduson – ahol az aranyozás természetesen a legvékonyabb volt – és a talpszegély egyik pontján láthatók korabeli sérülésből vagy oxidálásból származó kopások. A talpon levő durva karcolások nyilván a találáskor keletkeztek.

A csésze peremének három pontján, a perem alatt mintegy 2 mm-re a restaurálás előtt nem látható oxidálódott réz aklaszegek maradványai tűntek elő. Az egyik nitet rossz helyre ütötték, fejét kívül-belül elkalapálták és alatta 2 mm-el újabb aklaszöveget helyeztek el.

A nitszegek beverése jóval a kehely készítése után történt. Az aranyozást és a mintát durván áttörik, tehát semmiképpen nem a kelyhet készítő műhely kiegészítései. A nitek feje a csésze belsejében gondosan el van kalapálva, úgyes el van tüntetve. Nem így azonban a csésze külső, látható oldalán. Itt a niteknek (a téves helyre ütött darabot leszámítva) nincs fejük, a friss, vadpatinás réz szögszárak szemmel láthatóan le vannak törve, okvetlenül folytatásuk volt.

E nitek szerepe sok fejtörést okozott. A kehely peremét szegélyező csont vagy más borítást technikailag nem foghattak, ilyenre a gondosan aranyozott peremen nem is volt szükség. A megfejtés kulcsa az az ötlet volt,²³⁽⁹⁴⁾ hogy a nitek esetleg a kehely peremére utólag alkalmazott ékkő foglalatok felerősítésére szolgálhattak. E feltevést azonban a restaurált kelyhen nem lehetett valószínűsíteni, mivel az esetleges rekesz lenyomatok letűntek. Szerencsére az 1890-ben készült felvételen világosan kivehető volt az egyik szög körül egy 6 mm-es átmérőjű, szabályos kör alakú folt, – az egykori ékkőfoglat lenyomata!

A petőházi kehely tehát használata során újabb díszítéseket kapott. Fő nézetére két szalagközi sáv fölé, egy-egy háromszögalakú díszítmény középtengelyébe, kerek foglatba zárt ékköveket szereltek. A harmadik, valószínűleg nagyobb méretű követ a két előző ékkővel bezárt háromszög csúcsában a kehely átellenes peremének közepén helyezték el.

135Az ékkövekről eddig semmiféle leírás nem szólt. A nitvégek erőszakosan letört, szabálytalan végződéséből és újabb keletű vadpatinájából, valamint a kövek helye alatt két helyen is megfigyelhető enyhe horpadásból arra kell következtetnünk, hogy az ékkő foglalatokat a kehely előkerülése után erőszakkal feszítették, vágják le.

Kelyhünk technikai részleteit, az eredeti párhuzamok vizsgálata nélkül lehetetlen összevetni más kelyhekkel, márcsak azért sem, mivel leírásuk majdnem minden munkában különbözik, ami arra utal, hogy nem is foglalkoztak vele behatóbban.

Nem vitás, hogy a Tassilo-kehely szintén három részből (cuppa, nyakgyűrű, nodussal egy darabból levő talp) áll, éppúgy, mint a Cundpald-kehely, de összeszerelésükről a számomra elérhető irodalomban nincs

szó. anyaga Haseloff szerint szintén réz.²⁴⁽⁹⁵⁾ Megformálásával kapcsolatban azonban már egészen eltérő vélemények vannak. Braun az egészet öntöttnek írja,²⁵⁽⁹⁶⁾ Haseloff szerint csak a cuppa öntött, míg a láb és nodus egy darabból van kalapálva. Zimmermann szerint csak a talp kalapált, a nodus és a cuppa öntött,²⁶⁽⁹⁷⁾ amit Haseloff is képtelenségnek tart.²⁷⁽⁹⁸⁾

Amennyire a közölt jó részletfelvételekből látom, az egész kehely öntött darabokból áll. A cuppa, a nodus és a talp teljesen azonos keretező és térkitöltő mintái között ugyanis még az erősen nagyított felvételeken sem vehető észre semmiféle különbség; öntött mintákat vésővel így utánozni (és viszont) lehetetlen. Viszont valószínűleg utólag bevésett (vagy utána vésett?) a talp szegélyén körbe futó főfelirat és a talp apostol alakjainak betű monogramjai – ez okozhatta a félreértéseket. Helyesen írja viszont Haseloff, hogy a képlemezek taúsírozása és a nielló díszek vésete későbbi a keretmintáknál, továbbá, hogy a felület aranyozása az utolsó stádium volt.

Mindebből a Tassilo és Cundpald kelyhek minden további összevetéséhez azt az alapvető szempontot kell leszűrniünk, hogy *készítésük technikája nem azonos*: az előbbi, szalagornamentikájával együtt, mindenestől öntött, míg az utóbbi, nyakgyűrűjétől eltekintve, kalapált kézimunka vésett díszítésekkel. Ami technikailag közös köztük, az az öntött nyakgyűrű. Ez viszont nemcsak erre a két munkára, hanem számos más kora- és későközépkori kehelyre is jellemző.

Alább látni fogjuk, hogy a három technikai részből (cuppa, talppal egybetartozó nodus és öntött nyakgyűrű) álló kelyhek egyáltalán nem tartoznak azok közé a ritkaságok közé, mint azt a Tassilo-kehelyről író legtöbb művészettörténész véli. A különbségeket figyelembe véve tehát nyugodtan kimondhatjuk, ¹³⁶hogy a két kehely eddig ismételtelen feltételezett közös műhely mellett technikai érvek nem szólnak.

A formai hasonlóság sem feltétlen érv közös műhelyre, különösen ha az összehasonlítás tárgya a kor egyik, kivitelben és méreteiben (a Tassilo-kehely 27 cm magas) is csodálatraméltó, fejedelmi megrendelésre készült műremeke és Cundpald mesteri, de mindennapi használatra szánt alkotása. A formai hasonlóság csak arra bizonyíték, hogy egyik mester (vagy műhely) a másikat, vagy ami valószínűbb, mindkettő egy harmadikát-negyedikét – tehát adott terület és korszak általánosan használt típusát vette alapul.

Közvetlen összehasonlításra csak a két kalocsai kehellyel van módom. A réz és ezüst példány egyaránt kalapált, a nodus és a talp mindkettőnél egy lemezből készült. A nodus és a cuppa összeerősítése azonban a cuppa aljára forrasztott körgallér-szerű lemez és nodus köralakban nyitott lemezének egymásra hajlításával történt. A nyakgyűrű ezt a hajtogatást takarja el. Egyebekben a formára is különböző a két kis egyszerű kehely semmiféle kapcsolatban sincs a petőházi kehellyel.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bóna István: Cundpald fecit. A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon / A felirat

A felirat

A petőházi kelyhen – épp úgy, mint a közel egykorú kontinentális kelyheken – felirat található. A nodusra írt felirat azonban felettebb egyéni helyen szerepel, hasonlóra a legkorábbi keresztény kelyhektől kezdve egészen a késő középkorig nem ismerek példát.²⁸⁽⁹⁹⁾

A feliratot még az aranyozás előtt vésték be. A restaurálás után a megkopott noduson a betűvésetekben

épebben megmaradt aranyozás élénken előtűnt s ezzel a korábban nehezen kibetűzhető felirat jól olvashatóvá vált:

+ CUNDPALD FECIT

A feliratos mezőt a mester nem vonalazta körül, nem komponálta meg előre, mint az ornamenseket, emiatt kissé elszámította magát. Még a két első betűt 7 mm nagyra véste, már a következőtől 6 mm-esre módosította őket, míg a FECIT négy betűjét 5 mm-esre, utolsó betűjét pedig 4 mm-esre volt kénytelen kicsinyíteni, hogy kifussa a helyből.

Tipográfia. Feliratuk típusát Bella és Hampel maiusculának írják, ami forma szerint így is van, mégis egy nem éppen lényegtelen részletkérdést nyitvahagy. A feliratban szereplő *u* és *e* betű ugyanis nem capitalis, hanem a késő antik uncialis írás két kurzív betűje.

A felirat többi betűje kétségtelenül a római capitalis írás maiuscula quadrata betűiből, illetve azok sajátos későrómai-koraközépkori változatából áll. Az utóbbira elsősorban a *v* keresztszáras *A* betű utal, amely görög hatásra a 4. században alakult ki és terjedt el a nyugati tartományokban.²⁹⁽¹⁰⁰⁾

A feliratunkban szereplő *u* és *e* típus 4. századi római uncialis kéziratokban tűnik először fel, onnét kerül át a koraközépkori uncialis minuscula, majd ¹³⁷a karoling minuscula írásba.³⁰⁽¹⁰¹⁾ Ez a két betű azonban együttesen nem szerepel kontinentális maiuscula feliratokon.

Az egyetlen koraközépkori maiuscula abc, amelyben éppen ez a két uncialis kurzív betű állandó jelleggel szerepel az angolszász,³¹⁽¹⁰²⁾ amely a római capitalis és uncialis írás sajátos keveredéséből keletkezett.³²⁽¹⁰³⁾ Feliratunk tehát valóban maiuscula, de ami a vizsgálatnál nem lényegtelen: *jellegzetes angolszász maiuscula*.

Angolszász írás egy koraközépkori ónémet mester alkotásán, azt hiszem, csak egy helyen képzelhető el: Bajorországban. A 7–8. században a kontinensen tevékenykedő angolszász missziós csoportok (Suidbert, Ewalde, Lepuin, Wilfrid, Willibrord a szászoknál és a frank birodalom területén) közül csak a Winfrid vezette könyvelhetett el vitathatatlanul nagy sikert. Winfrid–Bonifatius a pápa megbízásából a frank hatalomtól csak lazán függő Odilo bajor herceg országában a 730-as években sikerrel szervezte meg a Rómának alárendelt bajor egyházat és püspökségeket. Több mint valószínű, hogy az angolszász írás az angolszász térítőek nyomán honosodott meg Bajorország egyházi központjaiban, helyesebben csak itt terjedt el, mivel a frank birodalom határán belül a későantik capitalis és féluncialis írások uralkodtak ekkoriban.

Az angolszász abc bajor földön sem lehetett hosszú életű. A bajor egyház az ír Virgilius és kísérete megérkezésével, majd Virgilius püspökké szentelésével (767) csakhamar erős ír hatások alá került, 788-ban pedig a frank birodalmi egyház része lett. Az az angolszász iskolázottságú kéz, amely kelyhünk betűit írta, tudományát 739–767, de mindenesetre 788 előtt sajátította el, mert ettől az időtől kezdve a karoling írásrendszer bajor földön is uralkodóvá válik.

Ha megvizsgáljuk a 8–10. századi kelyhek perem és talp feliratainak betűtípusait, akkor láthatjuk, hogy valamennyi a római maiuscula írás valamelyik változata. A werdeni Ludger-kelyhen³³⁽¹⁰⁴⁾ későrómai rustica felirat (788), a St. Martin des Champs-i³⁴⁽¹⁰⁵⁾ és Leimon-i³⁵⁽¹⁰⁶⁾ kelyheken klasszikus quadrata felirat van. Még legközelebb áll kelyhünkhöz a kremsmünsteri Tassilo–Liutpric szöveg,³⁶⁽¹⁰⁷⁾ amely a későantik maiuscula feliratok egyik ismert változata. *D*, *E*, *F*, *V* quadratai mellett a jellegzetesen későantik *A*-val együtt szögletes *I* és *O* betűk fordulnak elő benne, amelyek szintén keleti, görög capitalis

előzményekre mennek vissza. Ez a maiuscula abc nyugaton a koraközépkorban általánosan elterjedt, így pl. a skárai dómban 1072-ben eltemetett Adalvard püspök sírkelyhén³⁷⁽¹⁰⁸⁾ ennek a típusnak egyik változata van.

Visszatérve a Tassilo-kehelyhez, láthattuk, hogy főfelirata a későrómai maiusculák egyik kontinentális változata, ami kelyhünkkel összevetve ismét más műhelyre, sőt más iskolázottságra és szellemre utal. Ezen az sem változtat, hogy a Tassilo-kelyhen valószínűleg két kéztől származó feliratot sejtethünk. A cuppán Krisztus alakja és a talpon az apostolok mellett bevéselt név kezdőbetűkből az ismétlődéseket nem számítva nyolc betűt ismerhetünk meg.³⁸⁽¹⁰⁹⁾ Ezek közül vésetét tekintve az I, T és különösen a P emlékeztet a petőháziakra, ezzel ¹³⁸szemben klasszikus quadrata az A. A rokonság tehát csak azokra a betűkre terjed ki, amelyek az angolszász abc-ben is azonosak.

A *név*. A kehely leírásában a legnagyobb bizonytalanságot a nodusra vésett név olvasatában tapasztalhatjuk. Az ötvösmű kiállítás katalógusa, az első két betűt quadrata classicanak nézve SCINDPALD alakban közölte a feliratot, – ez a tévedés 12 évvel később Pulszkynál is megismétlődik. Bella 1890-ben még Cundpaldot olvasott és a nevet ebben az alakban vetette össze a germán Cundpald, Cundopald és Cunopald nevekkal. Ez a C kezdőbetűs alak azonban alighanem Hampel szerkesztői javítása volt a cikkben, mivel Bella két évvel később megjelent eredeti szövegében Gundpald olvasat szerepel, amelyet a Gundbald stb. nevekkal vetett össze. 1895. évi beszámolójában is GUNDPALD nevet említ.

A Cundpaldus – Cundpald név olvasatot következetesen csak Hampel használta. Foerk pl. kettévágta a gordiusi csomót, amikor szövegében egyenesen Gundbald kehelyről ír, míg rajzos tábláján Cundpald felirat szerepel. A későbbi magyar irodalom (Gerevich, Csatkai, Radnóti) mindig Cundpaldot olvasott, míg a külföldi munkák (Zimmermann, Braun, Falke, Haseloff) következetesen Gundpald, sőt Gundbald alakot írtak.

A Gundbald alak a német kutatók helyes nyelvérzékét dicséri. A név ugyanis az ófelnémet gund-Kampf és bald-kühn (balden=Mut fassen, mutig sein) szavak összetétele, s magyarra kb. harcrakész, harcratermet névvel lehetne átültetni.

A négy két tagja más-más nevek részeként már a legkorábbi ófelnémet névsorokat és glosszákat tartalmazó délrajnai-frank nyelvű weissenburgi oklevelekben, a keleti-frank dialektusban írott lorschei, fuldai oklevelekben és a hammelburgi határjárásban gyakran szerepel.³⁹⁽¹¹⁰⁾ A mi nevünkkel is találkozunk már a 8. században lorschei oklevelekben pl. Gumbald (782), Guntbold (735).⁴⁰⁽¹¹¹⁾ Nyugati-frank területen 830 körül egy Guntbold nevű szerzetesről esik szó,⁴¹⁽¹¹²⁾ aki Jámbor Lajost segítette Lothar fogságában, 841-ben pedig a királyt fogadó méltóságok között van egy Guntbold.⁴²⁽¹¹³⁾

Nem kétséges tehát, hogy a név helyes ófelnémet alkaja a frank nyelvjárásokban szereplő Guntbold–Gundbold–Guntbald.

A restaurálás után fény derült ennek a kétes olvasatú kezdőbetűnek a helyes alakjára is. A szövegkezdő C egy kisebb sérülés miatt korábban valóban G-nek volt nézhető. Az előtűnt aranyozás-nyomok azonban világosan C mellett szólnak, a felirat másik C-jéhez teljesen hasonló alakban. A petőházi kelyhen tehát félreérthetetlenül Cundpald alak szerepel.

Az egykorú frank évkönyvek az utolsó bajor herceg feleségét mindig „Liutberga Deo odibilis” néven⁴³⁽¹¹⁴⁾ átkozzák. A Tassilo kehely felirata viszont a hercegnőt „Liutpiric virgo regalis” néven magasztalja. Liutpiric és Liutpirga néven szerepel neve a salzburgi S. Peter monostor Liber confraternitatum vetustior-jában

is.⁴⁴⁽¹¹⁵⁾

139 Ugyanezt a különbséget látjuk tehát, mint feliratunkon: a *b* helyett *p*, a *g* helyett *c* alakot. Ez a különbség a 8. századtól kezdve megfogható bajor dialektusra jellemző. A nyugati germán nyelvjárásokból kialakuló ófelnémet frank dialektus mássalhangzó rendszeréhez képest a bajor *t*. között a következő eltéréseket mutatja: *b* helyett *p*, *d* és *th* helyett *d*, *g* helyett *k* (*c*), *nt* helyett *nd* áll.⁴⁵⁽¹¹⁶⁾

Ez a bajor mássalhangzó rendszer freisingi, wessobrunni, regensburgi, salzburgi okiratok és évkönyvek tanúsága szerint a 8. században már teljesen kialakult és általános, törvényszerű gyakorlatnak örvendett.

A bajor neveket tartalmazó salzburgi Liber confraternitatum 8–9. századi adatai közt a név leggyakrabban a *mi Cundpald* alakunkban⁴⁶⁽¹¹⁷⁾ fordul elő. Ritkább a *Cunpald*, *Cundpold*, *Cundpalt* alak,⁴⁷⁽¹¹⁸⁾ ezzel szemben számtalan esetben előfordul nevünk két összetevője *Cundher*, *Cundhar*, *Regenpald*, *Isanpald* stb. nevekben. A név összefoglaló vizsgálatából kiderül, hogy a 8–9. században kizárólag ezekben az alakokban fordul elő a bajor forrásokban,⁴⁸⁽¹¹⁹⁾ míg a *Guntpold*, *Gundopold* stb. alak csak a 10–12. században tűnik fel.

Oklevelek tanúsága szerint a *bald*, *pald* alak helyébe a karoling uralom kezdetét jelentő 788-tól kezdve inkább a *bold*, *pold* terjed el,⁴⁹⁽¹²⁰⁾ ami a névalak korai, – még az önálló bajor hercegség ideje alatt használt formájára utal.⁵⁰⁽¹²¹⁾

A petőházi kehely *Cundpald* neve tehát nem hibás olvasat, nem téves és helyreigazítandó felirat, hanem 8–9. századi szabályos bajor mássalhangzós alak. Egyúttal a legfontosabb bizonyíték arra, hogy a kehely készítője bajor mester volt.

A felirat szerepe és jelentősége. Kelyhünk feliratával kapcsolatban több kutató a „sors iróniájaként” említi, hogy míg a Tassilo-kehely mesterét nem ismerjük, addig a szerény kis petőházi kehelyre elég szerénytelenül rávéste mestere⁵¹⁽¹²²⁾ a nevét. Azt hiszem, nincs okunk emiatt sajnálkozni, de nem is követhetjük **140** elődeinket a „sors iróniájának” útján, ami azt árulja el, hogy a kelyheket a kor ötvös- és kovácművészetéből kiragadva, csupán egymáshoz viszonyítva vizsgálták. Ha ilyenformán nézzük őket, akkor az első ötvösnévvél szignált kelyhek feltűnése oly késői,^{51a(123)} hogy kár is rá szót vesztegetni. A *Cundpald* fecit felirat különös öntudata azonban a valóságban szervesen illeszkedik bele abba az összképbe, ami részletvizsgálataink során lassan kibontakozik. A római kora császárkor művészi és mesteri öntudata, amely egyúttal cégjelzésnek és reklámnak is szolgált, a későcsászárkornak az egyéniséget mindinkább háttérbe szorító légkörében, majd a kereszténységnek a szent tárgyakkal kapcsolatos minden profán hivalkodást elítélő személytelen ideológiájában lassan, szinte nyomtalanul eltűnik. Az egykori római birodalom mindkét felében századok múlnak el úgy, hogy remekművek sorozatának alkotóiról mit sem tudunk, úgy, hogy ebben a sötétségben legfeljebb néha-néha villan fel egy-egy művésznev, nem is mindig a legnagyobbak. Ez a személytelenség válik általánossá a koraközépkori egyház legtevékenyebb leányainál, az ír–skót angolszász egyházaknál, amelyek a germán Európa misszionáriusává válván ugyanezt a művészi alázatot képviselik. Így érthető, hogy nem is ismerjük a kor egyházi ötvös remekeinek az Ardagh és Tassilo kelyheknek a mestereit, mint ahogy egy-két kivétellel az ír és angolszász kódexek másolóiról és miniátorairól sem tudunk semmit.

Az Ardagh és Tassilo kehely egyházi alázattal átitatott készítőivel szemben *Cundpald* mester felirata valami olyan barbár öntudat megnyilvánulása, ami eleve kizárja, hogy mestere a latin, ír vagy angolszász szerzetes művészek egyik kezdő, szerény bajor tagja lett volna.

Barbár öntudatot írtunk, s valóban erről van szó. Gyökerei visszanyúlnak a germán későrómai korba, tehát arra az időre, amikor a Birodalomban magában már kezdenek eltűnni a mesternevek, helyesebben a névvel jelölt alkotások.

A gallehusi arany rütonok mestere Hlevagastis méltán volt büszke művére, – ő nyitja meg a germán ötvösművészek hosszú sorát.⁵²⁽¹²⁴⁾ Nemcsak alkotásaikra büszkék, hanem arra is, hogy írni tudnak, runát vésni, mint a norvégiai einangi Gundagastis a 4. században, vagy a freilaubensheimi fibulák Boso-ja az 5–6. században. Büszkék is maradtak rá egészen a keresztény korszakig, amikor a viking runákat lassan kiszorítja a latin betű. A nevek gyakori szereplése mindenféle feliraton egyúttal a nekik tulajdonított mágikus erőt jelzi.

Hlevagastis igazi utódai a koraközépkori germán ötvösök és kovácsok. A 7. században a gondofri Daniel-csaton⁵³⁽¹²⁵⁾ „Suggiricus fecit”, a la balmei orans-csaton⁵⁴⁽¹²⁶⁾ pedig „Achulaus fecit” felirat jelzi a germán, illetve keresztény (görög) nevű burgund mestert. A 8. századi St. Mauricei ereklyetartón két burgund mester is szignálta nevét „Undiho et Ello ficerunt”. A 8–10. században különösen angolszász mesterek híresek névvel szignált alkotásaikról, pl. Billfrith a Cutbercht-evangeliarum ötvöse vagy a híres fegyverkovács Ulfberth.⁵⁵⁽¹²⁷⁾ Egy exeteri kard keresztvasán Leofri/c/mefec/it/ felirattal⁵⁶⁽¹²⁸⁾ találkozunk, az acheni dóm „Nagy Károly vadászkésének”¹⁴¹ nevezett angolszász scramasaxán +BYRTHSIGEE mec fecid szövegű⁵⁷⁽¹²⁹⁾ nem éppen klasszikus helyesírású latin szöveg ékeskedik (a mec azonban angolszász nyelven van), úgyhogy szinte megnyugtatónak érezzük, amikor legközelebbi rokonán a sittingbournei scramasaxon mestere már inkább angolszász nyelven véste be a + Biorhtelm me forte azonos jelentésű formulát.⁵⁸⁽¹³⁰⁾ Az ugyanerre az időre tehető trondhelmi angolszász bőr törtokon megmaradt... ic mefec/it/ felirat ismét latinul van.⁵⁹⁽¹³¹⁾

Hogy itt mennyire germán mestergyakorlattal állunk szemben, arra álljon itt végül a milanoi S. Ambrogio Angilbert oltára, amelyet 824–859 között Wolvini Magist Phaber készített.⁶⁰⁽¹³²⁾

Ez a néhány sebtében kiragadott példa, azt hiszem, rávilágít egymásra. Mindenek előtt láthatjuk, hogy Cundpald mester nemcsak nevében bajor, de ötvös gyakorlatában is germán. Kereszténysége más tőből fakadt, mint amit a ionai Virgilius és ír szerzetesei igyekeztek Salzburgban meghonosítani. Az új szellem méltó képviselője, a Tassilo-kehely mellett a Cundpald még a régít, a még csak felületesen kereszténnyé tett bajorságot képviseli.

De azt hiszem, még valamit elárul a felirat. Cundpaldnak aligha volt első munkája ez a kehely, eredeti foglalkozása ötvös, kovács vagy ékszerműves lehetett. Ellenben nagy valószínűséggel gondolhatjuk, hogy első egyházi megrendelése lehetett s a munka sikeres elvégzésének öröme miatt került rá a régi germán ötvös-szokás szerint a + Cundpald fecit felirat.

(Folytatjuk)